

Šonjádâhnubástus vaiguttâsah Suomâ sâmikulttuurân

Laidiittâs

Uápásmuđ Staatâräädi almostitmân Ilmastonmuutoksen vaikutukset Suomen saamelaiskulttuuriin (Šonjádâhnubástus vaiguttâsah Suomâ sâmikulttuurân) já västidiđ čuávuváid koččâmuššáid.

Ilmastonmuutoksen vaikutukset Suomen saamelaiskulttuuriin:
[julkaisut.valtioneuvosto.fi/server/api/core/bitstreams/
5f82318a-3e7e-4685-8316-ba6c30cf3d7/content](https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/server/api/core/bitstreams/5f82318a-3e7e-4685-8316-ba6c30cf3d7/content)

1. Maid tutkâmuš selvâttij?

Almostittem čuákánkiäsu já laidiittâs

Kuávdáš vâstádâssiskáldâs:

- Magareh nubástusah sâmmilij päikkikuávlun luándust tábáhtuveh šonjádâhnubástus čuávumuššân?
- Tutkâmuš selvâttij šonjádâhnubástus vaiguttâsáid sâmikulttuurân, puásuitalun, iäláttâssáid, pirrâsân já aargân.
- Tarkkumpaje lâi 1960–2018.
- Tutkâmuš ovtâstitij sâmmilij ärbivuávlâi tiäđu já tiedâlâi tutkâm.
- Ulmen lâi meid kavnáđ vuovijd vuáhádume várás já pyevtittiđ toimâiävtuttâsáid.

2. Mon ennuv sämmilij päikkikuávlú já arktisâš kuávlú lieggâneh ko verdid eres maailmân majemui tutkâmušâi mield?

Almostittem pittá 4: Šonĵâdâhnubástus vaiguttâsah sâmikulttuurân.

Vuordum vâstádâs:

Sämmilij päikkikuávlust šonĵâdâh lii lieggânâm 2–3 ceehi ko verdid ovdârâhtulii ááigán. Lieggânem arktisii kuávlust lii kulmii jotelub ko eres saajeest maailmist.

3. Luvâttâl sämmilij ärbivuávalijd iäláttâsâid

- Puásuituálu
- Kuálástem
- Miäcástem
- Luánduadalduvâi nuurrâm

4. Maainâš šonĵâdâhnubástus vaiguttâsâid sämmilij eellimpirrâsist já kulttuurist

Tavlustâh siijđost 23: Šonĵâdâhnubástus vuosâsajasiih, nubesajasiih ja epinjuálgu vaiguttâsah sâmikulttuurân.

Vuosâsajasiih vaiguttâsah:

- a) šoonĵâ robdâalmoneh
- b) pisováá tuálu suddâm
- c) pakkâpajeh
- d) nubástusah arvemeereest já liegâsvuotâtiileest
- e) nubástusah šaddoduvâst já elleešlaajâin

Nubesajasiih vaiguttâsah:

- a) Nubástusah poccuid já ulmuid puácuvuođâid njuámutteijee tavdâkyeddei lavdâmist
- b) Kuoppuu šoddâm
- c) Otson, luoštui já lieđikoovĵâ já ááimust levânejee allergenij stuárráb mereh
- d) Nubástusah šonĵâtiilijn, Tave-Atlant oskillaatiost, merâvirdeh

Epinjuálgu vaiguttásah:

- a) Nubástusah iäláttâsâi hárguttemmyensterijn / iäláttâs monâtem
- b) Kielâ monâtem / kielâlii tiädu monâtem
- c) Negativliih mielâtiervâsvuotâvaiguttásah
- d) Meddâl varrim / šonjâdâh nubástus keežild tábáhtuvvee varrim
- e) Infrastruktur ovdedem / ruuki- já oljoráhtulâšvuotâ / meccituálu / arktisii kuávlv torvolâšvuotâpolitik
- f) Šonjâdâh nubástusân vuáhádâttâm / haldâttâm
- g) Nubástusah poccui lattiimist

Maht ovdelaá mainâšum ääših pyehtih oinuđ sâmikulttuurist?

- a) Vaiguttâs pivedemân, luánduadalduvâi čuággimân já tuoij raavâdamnâsáid
- b) Negativlâš vaiguttâs poccui pyereestvajemân / puásuijáámuh
- c) Nubástusah kyelimeerijn já toi sajaduvâst
- d) Nubástusah kuáttumtiilijn
- e) Vaiguttâsah puásui-iälöid & jámulohon
- f) Ärbivuáválâi tiädu monâtem/nubástusah
- g) Kištottállâm eennâm kevttimist
- h) Máhđulâšvuodah kulttuurlii vuáhádâtmân

✓ Čuákánkessum vástádâs

Šonjâdâh nubástus hiäjusmit sâmmilij puásuituálukulttuur juátkojejeevuodâ, tondiet ko iäláttâs hárguttem šadda vaigâdubbon já nuorah iäpádeleh juátkid tom. Siämmást ärbivuáválâš tiädu já ton sirdum suhâpuolvâst nuubân hiäjusmuvá, tondiet ko piirâs muttoo já ärbivuáválâi aiccâmušah iä innig toolâ tiäivâs. Nube tááhust vuáhádâttâm ooleest šadda meid uđđâ tiädu, mut olesvuodâstis ärbivuáválâš táidutiädu lii raššeeb tiileest ko ovdil.

5. Čielgii čuávuváid teermâid, moh kovvejah sâmmilij puásuituálu jiešvuodâid

Sijđo 28

- a) Suhâpuolvâi rastalditteevuotâ (su. ylisukupolvisuus) uáivild tom, et miinii aašijd sirdâšuvá tâi vaaigut maangâ suhâpuolvâ ääigi, lohtâs sierâ suhâpuolváid, sirdâšuvá suhâpuolvâst nuubân
- b) Sijđavuáhádâh lii sâmmilâš siärvus, mii čoggâšuvá maangâin perruin tâi suuvâin, moh tuáimih oovtâst tiädu kuávlust. Sijđâ parga oovtâstpargo om. puásuituálust.
- c) Puásuimerkkâvuáhádâh, mon vuáđđun lii merkkâuáli-vuáhádâh. Merkkâuáli uáivild poccuu peljimeerhâin merkkâlinjá, mast lii suuvâi miäldásâš vuáđumerkkâ já mast arbâšuveh sierâ merkkâ nubástusah njuolgist suuvâ siste arbim peht tâi nämilito peht.
- d) Kuáttumjuurrâm: Poccui kuáttumjuurrâm uáivild tom, et poccuuh sirdâšuveh jieškote-uv kuátumijn nubbijd iveaigij miel.

6. Magarijd šonjâdnubástus vaiguttâšid sâmikulttuurân tun lah jieš huámášâm jieijâd päikkikuávlust

Máhđuliid vástádâšah:

- Šonjâdnubástus tiätkoo sâmikulttuurist iänáážin aargâ luándutiilij nubástussân
- Täälvih láá muttum epistádasubbon: njääbih já arveh kaskoo täälvi jienjudeh muottuu, mii taha poccuid vaigâdubbon kavnâđ raavâd
- Njaabij távjum tiet ärbivuávilij sovsammui kevttimpeeivih sättilh leđe ucceeb
- Muottuu tääsi já meeri mulsâšuddeh eenâb ko ovdil. Ovdâmerkkân jotteem enâduvâst lii motomin vaigâdub, ko kyeddee cuonjuuh váiluh
- Keessiv kuhes koške já kume pajeh, moh vuárutteleh valjaas orvijguin
- Sare / luámmán čuággimaaigijn nubástusah
- Iveäägih iä innig nuávdit ovdii riitmâ: tálvi puáhtá älgid manjeed já kiđđâ puáttid tooleeb / jotelávt. Ton keežild lii vaigâdub munediđ já vuávdâđ ärbivuávilijd toimâmvuovijd.
- Čuoigâmpaje lii uánánâm
- Epivisesvuotâ já hyenes munedemvuotâ šonjâ- já enâdâhtiilijn. Ärbivuáválâš tiätku ij innig ain toolâ tiäivâs siämmáánáál, ko tileh muttoje jotelávt. Tot spejâlist ubâ sâmikulttuur aargân já ton juátkojejeevuotân.

7. Pargo: Kovepaarâ – uáinojeh-uv nubástusah

Valjii tunjin uápis saje (om. päikkišiljo, kesituve piirâs, sijdâ, tuodâr, vyesimiärkkumsaje, pygâlysäiđi, uápis jävri...).

a) Uusâ puáris čuovâkove jieijâd valjim saajeest

- Kove puáhtá leđe jieijâd perâalbumist, huolhijn tâi uáppásijn
- Viigâ valjid kove, mii lii valdum maangâid iivijd / iheluuvijd tassaaš

b) Vääldi uđđâ kove siämmáa saajeest

- Kuvvii siämmáa čuosâttuv siämmáa iveääigân nuuvt siämmáa saajeest já siämmáa suundeest ko máhđulâš

c) Verdid kuuvijd kirjálávt (suullân ½–1 siijđo)

Smietâ aainâs-uv čuávuváid aašijd:

- Moh iäruid kuuvijn uáinojeh (luándu, rakânâsah, enâdâh)?
- Maht šaddodâh lii muttum (om. meccilume, jolgâdovuotâ)?
- Uáinojeh-uv tuu mielâst meerhah šonjâdnubástusâst (om. muottuu meeri, čääsi alodâh, šoddâmpaje nubástusah)?
- Lii-uv ulmuu toimâm muttâm saje?
- Magarijd tobdoid já jurduid nubástus paajeed tust?

d) Lahte kuábbáa-uv kove paargon, noomât taid čielgâsávt (ovdil/tääl) já muštâl, et mon ennuv äigi lii kuuvij vâldim kooskâst.

8. Pargo: Maht šonjâdnubâstus jođálmem 1990-lovo loopâst ovdâskulij lii puáhtám vaiguttiđ sämmilij aargân

Máhđuliih ovdâmeerhah:

- Pargo muuneedmettumvuotâ
- Poccui uuccâm já jođettem vaigâdub (jienjâ-/muotâkerdi puátá mañeláá ko táválávt)
- Lasaneijee stressi já epivisesvuotâ
- Jotteem muttum vaigâdubbon
- Ärbivuáválij äigitaavlui muttum

9. Pargo: Jiejâs valjiimeh – luvâttâl jieijâd šonjâdnâhtavoid

Jotteem aargâst

- Mun viältám tušes moottorjotoluv
 - Mun pivnohistám uánihis maadhiijn väzzim tâi pyeráin vyeijim meid siijdâst
 - Mun orniim ohtsijd sáátuid iärásijguin ain ko máhđulâš
-

Luándust jotteem

- Mun jođám merkkejum págái mielđ vâi kepidiččim eennâm kuullâm
 - Mun movtijditám meid iärásijd jotteeđ ovdâsvástádâslávt
-

Energia já lieggim

- Mun anam huolâ, et liegâsvuotâ ij kárgáá tušij tiet (uuvсах, laasah, tušes piegguuttem)
 - Mun kepidâm energia kulâttem (tušes čuovâin, piergâsijn virde meddâl)
 - Mun kiävtám muorâid juurdâšmáin já kilelâvt
-

Purrâmâš

- Mun pivnohistám aldapurrâmâš
 - Mun puurâm eenâb seesoonk mielđ (myerjih, kyeli, meccivalje)
 - Mun kepidâm paijeelmeripurrâmâšâid (ađai hävikki)
-

Tävireh já kulâttem

- Mun tivom já kiävtám tävirijđ kuhháá
 - Mun ávhástâlâm suámsurtorijguin já lonâtemtuáloin
 - Mun viältám tušes kulâttem
-

Pasâttâsah já luándu čurgâdvuotâ

- Mun šlajâttâlâm pasâttâsâid
 - Mun tuálvum luonijđ meddâl meecist (jieččân já táárbu mield iärásij)
 - Mun kepidâm tiingâi ohtiikevttim
-

- **Muu tehálumos huámásume: Šonjâdâhtavoh iä taarbâš leđe stuárráh – tehálumos lii olášuttiđ aargâst jiärmáás valjiimijđ.**